

К. В. НИКОЛИНА

Катерина Валеріївна Николина, асистент кафедри Київського університету права НАН України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРНИХ ЗАСАД ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Процедурність у юридичній діяльності має ключовий характер для її законності, послідовності та результативності, оскільки забезпечує виваженість та послідовність у діяльності суб'єктів юридичної діяльності. Варто зазначити, що в літературних джерелах зазначено думку про те, що «наявність процедурних механізмів є характерним для соціально-нормативного регулювання в цілому. Реалізація практично всіх різновидів соціальних норм потребує відповідних процедурних правовідносин і процедурних норм».

На нашу думку, проблематика процедури нормативно-правового регулювання має значно глибший характер, оскільки юридична процедура, а з нею і процедурно-правові відносини є притаманними для правового регулювання в цілому, а також і для будь-якої юридичної практичної діяльності. Поширення права на суспільні відносини пов'язано не лише із процедурами правотворчості та правотлумачення, а й із процедурою правозастосування.

В юридичній літературі майже відсутні наукові дослідження питань процедурних основ правозастосування, проте окремі характеристики поняття та сутності правозастосування засновано на процедурному характері або відображають його.

На думку М. С. Кельмана та О. Г. Мурашина, застосування норм права являє собою державно-владну, організаційну діяльність компетентних органів держави і посадових осіб з реалізації правових норм стосовно конкретних життєвих ситуацій шляхом винесення індивідуально-правових рішень (приписів)¹, тим самим наголошує вчений на певній діяльності, що має офіційний характер і як наслідок повинна мати певний ступінь організованості, що може бути досягнуто за умови процедури здійснення правозастосування.

О. Д. Бочаров уводить в обіг поняття процедурно-процесуальної форми правозастосовної діяльності, розуміючи під нею «результат об'єктивації вимог процедурного характеру в фактичній діяльності суб'єктів правозастосування». На думку автора, попри певну свою тавтологічність таке визначення дає можливість об'єднати в рамках єдиного поняття форми юрисдикційної та «позитивної» правозастосовної діяльності з урахуванням спільного для них «процедурного» характеру². Крім того, вчений зробив спробу розв'язати проблему розмежування процедури та процесу у правозастосуванні та наголосив на процедурному характері правозастосування як виді юридичної діяльності.

В. І. Червонюк наголошує на тому, що застосування норм права є самостійним інститутом, що не залежить від реалізації права та спрямований на сприяння суб'єктам права у реалізації їх прав та виконанні ними обов'язків шляхом прийняття уповноваженими особами індивідуальних актів³. З огляду на це, вчений також визначає зміст правозастосування, що передбачає певну процедуру прийняття індивідуальних актів.

Незважаючи на досить численні визначення поняття правозастосування та виокремлення його ознак, про що зазначено і в юридичній літературі⁴, сьогодні майже відсутні визначення поняття «процедура правозастосування», хоча як окрему ознаку (особливість) правозастосування – її процедурний характер, вченими визначають.

Враховуючи існуючу теоретико-правову проблему, в даній статті ми зробимо спробу проаналізувати та узагальнити погляди вчених щодо розуміння сутності та змісту правозастосовної юридичної процедури, встановити особливості процедурних засад правозастосовної діяльності, а також з'ясувати зміст юридичної правозастосовної процедури.

Реалізація права передбачає використання системи форм, що забезпечують максимальне поширення вимог норм права на всі сфери життєдіяльності суспільства. Оскільки вплив права на суспільні відносини є багатоаспектним явищем, тому формальне вираження реалізації права пов'язано з особливостями суб'єктів реалізації права. Залежно від специфіки поведінки суб'єктів права в процесі реалізації права, правові норми можуть бути реалізовані або безпосередньо самими суб'єктами шляхом використання, виконання або дотримання норм права, або потребуватимуть діяльності уповноважених суб'єктів щодо прийняття відповідних індивідуальних актів, які визначатимуть індивідуальний характер вирішення конкретної життєвої ситуації відносно конкретних осіб відповідно до чинних норм права.

В юридичній літературі вчені наголошують на тому, що застосування норм права характеризується як:

- державно-владна діяльність державних органів, а у деяких випадках – і громадських об'єднань, посадових осіб щодо реалізації норм права в конкретному випадку⁵;
- особлива діяльність виконавчо-розпорядчих органів щодо застосування диспозицій зобов'язальних норм, що має управлінський постійний характер та здійснюється у чітко визначеній послідовності⁶;
- специфічна поведінка людей, що має офіційний, постійний та послідовний характер та забезпечує реалізацію права⁷;
- одна із найважливіших сторін функціонування держави та державного апарату, змістом якої є складна процедура реалізації матеріального права в процесуальній формі, в результаті чого виникають, змінюються або припиняються правовідносини⁸;

– організаційно-правова діяльність компетентних органів, уповноважених на це громадських об'єднань або їхніх службових осіб, яка полягає у встановленні піднормативних формально обов'язкових індивідуальних правил поведінки для персоніфікованих суб'єктів з метою створення умов, необхідних для реалізації ними таких норм⁹;

– владна діяльність компетентних державних органів, їхніх посадових осіб та інших, наділених такими повноваженнями суб'єктів, яка має персоніфіковану, тобто індивідуальну спрямованість, здійснюється на основі юридичних фактів та відповідно до вимог конкретних правових норм¹⁰.

Таким чином, проаналізувавши існуючі підходи до розуміння правозастосування, можна підсумувати, що застосування норм права має власні понятійне значення та особливості, що можуть бути відображені у вигляді ознак. Серед ознак застосування норм права можна виокремити такі:

- 1) владний характер, що відображає повноваження владного суб'єкта;
- 2) індивідуальний персоніфікований характер, оскільки відображає особливості окремої справи та здійснюється відносно конкретного питання та конкретних осіб;
- 3) застосування правових норм здійснюється відповідно до норм чинного законодавства;
- 4) активний творчий характер, оскільки залежить від діяльності конкретних осіб;
- 5) суб'єктами застосування норм права виступають органи держави, посадові особи або інші уповноважені суб'єкти;
- 6) організований характер та вчиняється в інтересах інших осіб для забезпечення поширення вимог правових норм на чітко визначені суспільні відносини;
- 7) пов'язане із винесенням окремого рішення (акта застосування права), що має нормативно закріплену форму та порядок прийняття.

Ключова ознака правозастосування полягає в тому, що воно здійснюється у чітко визначених процедурних формах, що дає змогу забезпечити офіційний, результативний та послідовний характер поширення права на конкретну життєву ситуацію та конкретних суб'єктів права.

Беручи за основу такі ознаки застосування норм права, можна визначити зміст самого поняття «*процедура правозастосування*», що, на нашу думку, являє собою систему чітко визначених, послідовних, компетентних, юридично значущих дій суб'єктів правозастосування, що мають владний, організований, творчий, індивідуальний характер та спрямовані на поширення положень норм права на конкретну життєву ситуацію і конкретних осіб, в результаті прийняття правозастосовного акта.

Важливим питанням для розуміння сутності та значення процедури правозастосування є необхідність з'ясування підстав вчинення правозастосовних дій, тобто тих юридичних фактів, що визначають початок процедури правозастосування. Серед таких підстав можна виокремити такі:

- необхідність конкретизації або засвідчення суб'єктивних прав, без чого не можуть виникнути реальні правовідносини з приводу реального використання даного суб'єктивного права;
- у разі наявності спору про право, в якому сторони самостійно не можуть винайти погоджене рішення щодо вирішення зазначеного спору, а також з метою усунення перешкод для використання даного суб'єктивного права;
- за необхідності засвідчення правомірного характеру правочину або інших юридично значущих дій суб'єктів права;
- з метою відновити порушене суб'єктивне право в результаті правопорушення, притягнути порушника до юридичної відповідальності;
- за необхідності стимулювати особу до належного виконання юридичного обов'язку.

В. М. Горшеньов свого часу запропонував досить своєрідну думку щодо матеріально-процедурної сутності правозастосовної діяльності, тим самим закріпивши за нею статус певної проміжної ланки між матеріальним та процесуальним правом¹¹. Засновуючись на цій позиції О. І. Харитонова підсумувала, що «владний, управлінський характер правозастосовного відношення дозволяє поєднати матеріальні та процедурні відносини у єдину систему зв'язків. Таким чином, правозастосовні відносини можна визначити як особливий різновид урегульованих правом суспільних відносин, в межах яких на підставі матеріально-правових та процедурних норм здійснюються державно-владні повноваження з безпосереднього правового регулювання, розв'язання від імені держави індивідуально-конкретних справ та правових ситуацій¹²».

Варто зазначити і думку вчених про те, що змістом правозастосування є правозастосовні відносини, які регламентуються як матеріальними, так і процедурними нормами в середині галузей права, які можуть бути здійснені у формі їх окремого застосування на підставі відповідної правозастосовної процедури¹³. Таким чином, вчені під процедурою правозастосування розуміють саме застосування матеріальних і процедурних норм, які регламентують правозастосовні відносини.

І. Л. Невзоров у своєму дисертаційному дослідженні застосовує такий термін як «правова процедура правозастосовної діяльності», що виражається в процесуальних формах її здійснення. На думку вченого, саме у вигляді правової процедури правозастосовної діяльності й здійснюється саме правозастосування (виконавча та розпорядча діяльність)¹⁴. Таким чином, правова процедура може бути визнана в якості допоміжного інституту дєвості правозастосування з метою конкретного поширення вимог правових норм на конкретні життєві випадки та конкретних суб'єктів.

В юридичній літературі питання процедури застосування норм права, як і в цілому реалізації норм права, пов'язано з певним офіційним процесом або із кінцевим результатом. Проте більшість вчених наголошують на тому, що ефективність застосування норм права, насамперед, визначається її процедурними (проце-

суальними) засадами, тобто поділом на систему стадій, змістом яких є проведення низки послідовних дій, від яких залежить результативність правозастосовної діяльності. Саме оптимізація змісту та послідовності проведення стадій правозастосування визначає ефективність правозастосовної діяльності.

У контексті реалізації права вчені зазначають, що «найбільшою стадійністю характеризується процес застосування права. Серед стадій правозастосування виділяють: встановлення і дослідження фактичних обставин справи; вибір і аналіз правової норми з точки зору її справжності, законності, дії у часі, просторі, за колом осіб; тлумачення змісту норми права, прийняття рішення та видання правозастосовного акта; доведення змісту прийнятого рішення до відома інших членів суспільства»¹⁵. Такою позицією вчені доводять, що правозастосування доцільно розглядати як специфічну діяльність, що має стадійний послідовний характер.

На нашу думку, змістом правозастосування є окремі етапи цієї діяльності, що складаються із системи процедур, тобто системи правозастосовних дій уповноважених суб'єктів. Серед етапів правозастосування можна назвати такі:

1) встановлення та дослідження фактичних обставин справи, що містить такі процедури:

– з'ясування реальних життєвих фактів, обставин дійсності, котрі торкаються предмета справи. Коло питань, що мають бути виявлені та встановлені суб'єктом правозастосування, визначаються гіпотезою норми права, яка регламентує відповідні суспільні відносини, причому необхідно з'ясувати питання наявності та характеристики суб'єктів, об'єкта та змісту відповідних суспільних відносин;

– дослідження вказаних реальних життєвих фактів, обставин дійсності, що здійснюються уповноваженим суб'єктом шляхом усвідомлення отриманої інформації, її вивчення, критичного оцінювання на предмет вірогідності та вироблення загальних уявлень про обставини справи;

2) юридична кваліфікація справи, що передбачає такі процедури:

– вибір кола норм права, які регламентують юридичні наслідки в разі настання відповідних життєвих обставин;

– надання правової оцінки всій сукупності фактичних обставин у справі;

– формування волі у суб'єкта правозастосування щодо прийняття правозастосовного рішення у справі;

3) винесення рішення уповноваженим суб'єктом правозастосування, змістом якої є такі процедури:

– підготовка правозастосовного рішення у справі, що складається з вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин;

– доведення змісту правозастосовного рішення до відома зацікавлених осіб та організацій;

– роз'яснення правозастосовного рішення (за необхідності).

Практичне втілення в життя волевиявлення суб'єктів правотворчості, що закріплене у нормативно-правовому акті, безпосередньо залежить від дієвості інституту правозастосування. Одним із важливих важелів реалізації норм права є акти правозастосування, що приймаються державними органами та посадовими особами в результаті розгляду конкретних справ та у межах нормативно-правових актів.

В юридичній літературі найчастіше акт правозастосування розглядається як належним чином оформлений письмовий документ, який фіксує прийняте рішення, надаючи йому офіційного значення, у вигляді певної форми, що забезпечує реалізацію правових норм.

На думку М. С. Кельмана та О. Г. Мурашина, акт застосування правових норм являє собою формально обов'язкове волевиявлення компетентних державних органів, посадових осіб, яке підтверджує, встановлює, змінює або припиняє юридичні права й обов'язки персоніфікованих суб'єктів у конкретній життєвій ситуації. Акти правозастосування є необхідним засобом для переведення загальнообов'язкових нормативних приписів у сферу конкретних життєвих ситуацій та стосовно конкретних осіб¹⁶. В. В. Лазарев акцентує увагу на тому, що зазначений акт уособлює в собі «державно-владний індивідуально-визначений акт, що вчинюється уповноваженим суб'єктом права у конкретній юридичній справі з метою встановлення наявності чи відсутності суб'єктивних прав та юридичних обов'язків на підставі відповідних правових норм в інтересах їх нормального здійснення»¹⁷. О. Ф. Скакун характеризує його як індивідуальний правовий акт, що є результатом волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права (компетентного державного органу або посадової особи), який встановлює (змінює, припиняє) на основі юридичних норм права і обов'язки учасників конкретних правовідносин або міру відповідальності конкретних осіб за скоєне ними правопорушення¹⁸.

З огляду на це, акти правозастосування є самостійною структурною частиною правових актів, являючи собою юридичні документи, що розраховані на чітко визначений індивідуальний випадок та адресовані конкретно визначеним суб'єктам.

Процедура застосування правових норм як особлива форма реалізації права має принципове значення для повноцінного втілення вимог норм права в життя, оскільки дає змогу максимально «наблизитись» до фактичних умов життєдіяльності суспільства та поширити вимоги норм права на конкретні життєві випадки та на конкретних осіб. У зв'язку з цим в юридичній літературі виокремлюють вимоги, що висуваються до застосування норм права, а саме:

1) законність, змістом якої є відповідність порядку вчинення правозастосування та рішення нормам права, а також відповідність повноважень суб'єктів застосування права вимогам, що встановлені правом;

2) обґрунтованість, що характеризується як відповідність рішення суб'єкта правозастосування фактичним обставинам справи, що ґрунтується на належних і допустимих доказах, які належним чином досліджені та яким надана відповідна правова оцінка;

3) доцільність, що полягає у відповідності рішення суб'єкта правозастосування нормам чинного законодавства та конкретним умовам місця та часу його прийняття, відповідно до конкретної життєвої ситуації;

4) справедливість, що характеризується як прийняття правозастосовного рішення на підставі норм чинного законодавства та з урахуванням принципів моралі та загальнолюдських цінностей;

5) професійність, змістом якої є залучення до процесу правозастосування осіб, які відповідають вимогам освіти, досвіду, віку, стажу роботи тощо.

У контексті встановлення особливостей процедурних засад правозастосовної діяльності можна дійти висновків, що правозастосовна процедура є основою результативності та ефективності застосування права, яка потребує відповідного наукового забезпечення. Саме тому в сучасних умовах трансформаційного суспільства є об'єктивна необхідність у науково-теоретичному обґрунтуванні процедурності правозастосовної діяльності, що дасть змогу практичного вдосконалення окремих процедур застосування права.

¹ Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): [Підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – С. 411.

² Бочаров О. Д. Правозастосовна діяльність: поняття, функції та форми. Проблемні лекції / О. Д. Бочаров // <http://www.law-book.by.ru>

³ Червонюк В. І. Теорія держави і права: [Учебник] / В. І. Червонюк. – М.: ИНФРА-М, 2006. – С. 513.

⁴ Дюрягин И. Я. Правоприменительные отношения как разновидность управленческих отношений / И. Я. Дюрягин // Советское государство и право. – 1977. – № 7. – С. 46–77.

⁵ Бабаев В. К. Теория современного советского права. Фрагменты лекций и схемы / Бабаев В.К. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РСФСР, 1991. – С. 94.

⁶ Юсупов В. А. Правоприменительная деятельность органов государственного управления / В. А. Юсупов. – М.: Юрид. лит., 1979 – С. 34.

⁷ Казаков В. Н. Правомерное поведение и порядок: дисс... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. Н. Казаков. – М., 1999. – С. 7.

⁸ Невзоров И. Л. Принцип законности в правоприменительной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / И. Л. Невзоров. – Х., 2002. – С. 101.

⁹ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. [Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник] / П. М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – С. 132.

¹⁰ Загальна теорія держави і права. [Навчальний посібник]. / Р. А. Калужний, С. М. Тимченко, Н. М. Пархоменко, С. М. Легша. – К.: Вид. Палівода А. В., 2007. – С. 210.

¹¹ Теория юридического процесса / Под общ. ред. В. М. Горшенева. – Харьков: Вища школа, Изд-во при Харьк. ун-те, 1985. – С. 93.

¹² Харитонов О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / О. І. Харитонов. – Од., 2004. – С. 86.

¹³ Галаган И. А., Василенко А. В. К проблемам теории правоприменительных отношений / И. А. Галаган, А. В. Василенко // Гос-во и право. – 1998. – № 3. – С. 19–21.

¹⁴ Невзоров И. Л. Принцип законности в правоприменительной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / И. Л. Невзоров. – Х., 2002. – С. 111.

¹⁵ Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і прав. Академічний курс. [Підручник]. – К.: Юрінком Інтер, 2006 // www.ebk.net.ua

¹⁶ Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): [Підручник] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – С. 160.

¹⁷ Теория права и государства: Учебник / Под ред. проф. В. В. Лазарева. – М.: Право и закон, 2001. – С. 344.

¹⁸ Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 430.

Резюме

У статті проаналізовано основні погляди вчених на розуміння сутності та змісту правозастосовної юридичної процедури, сформульовано особливості процедурних основ правозастосовної діяльності. Автором встановлено, що змістом правотворчості є окремі етапи даної діяльності, що складаються з системи відповідних процедур.

Ключові слова: юридична процедура; правозастосовна юридична процедура; зміст правозастосування.

Резюме

В статье проанализированы основные взгляды ученых на понимание сущности и содержания правоприменительной юридической процедуры, сформулированы особенности процедурных основ правоприменительной деятельности. Автором установлено, что содержанием правоприменения являются отдельные этапы данной деятельности, состоящие из системы соответствующих процедур.

Ключевые слова: юридическая процедура; правоприменительная юридическая процедура; содержание правоприменения.

Summary

The article analyzes main ideas of scientists to understand the nature and content of enforcement of legal procedures, especially formulated procedural bases for enforcement. The author found that the contents of laws are separate stages of this work, consisting of the relevant procedures.

Key words: legal procedure, law enforcement legal procedure, the content of law enforcement.

Отримано 29.03.2011